

De waarde van de bedrijfsvoorlichting voor de bedrijfsontwikkeling

Prof. dr. ir. A. W. van den Ban – Landbouwhogeschool, Afdeling Voorlichtingskunde te Wageningen

Dit artikel van de hand van prof. Van den Ban werd geschreven voor 'Bedrijfsvoorlichting', maandblad van de Federatie van Verenigingen voor Bedrijfsvoorlichting in Zuid-Holland, ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van die federatie, waaraan een bijzonder nummer was gewijd. Met instemming van de redactie en de auteur hebben we het overgenomen in ons blad. Weliswaar schreef prof. Van den Ban het artikel voor de Zuidhollandse boer om hem te stimuleren meer gebruik te maken van de voorlichting op het gebied van de bedrijfsontwikkeling, maar het leek ons de moeite waard om ook de voorlichters in kennis te stellen van de mening van prof. Van den Ban. Het gaat in het artikel om de relatie boer – voorlichter, de doelstellingen van de dienst en de werkwijze van de dienst; allemaal zaken die ook de voorlichter en de voorlichtingsdienst aangaan. Uit het artikel zal u blijken dat er soms een ontoon van kritiek in zit, waarmee wij, dat willen we graag beken, af en toe wel enige moeite hadden. Wij zijn benieuwd hoe het bij u is overgekomen. U zult ons een plezier doen uw mening aan ons kenbaar te maken. Dit kan aanleiding zijn er in een volgend nummer nog eens op terug te komen. (Red.)

Het is de taak van de landbouwvoorlichters om de boeren te helpen zo verantwoord mogelijk beslissingen te nemen over hun bedrijf. Het gaat hierbij vooral om beslissingen over twee verschillende vraagstukken:

- 1 Hoe kan men met behoud van de huidige bedrijfsstructuur de opbrengsten en de winst van de afzonderlijke bedrijfsonderdelen zo hoog mogelijk opvoeren? We denken hierbij aan vragen op het gebied van plantenziekten, bemesting, veevoeding e.d.
- 2 Hoe kan men zijn bedrijfsstructuur aanpassen aan de veranderende prijsverhoudingen en aan de technische ontwikkelingen. Deze aanpassing kan het in verschillende gevallen mogelijk maken het bedrijf ook op langere termijn voort te zetten. In andere omstandigheden kan deze aanpassing echter bedrijfsbeëindiging betekenen. Bij veel bedrijven zonder opvolger is deze beëindiging een geleidelijk proces, dat voortduurt tot de boer gaat rentenieren. Bij andere bedrijven houdt het in dat een nieuw beroep gekozen wordt.

Een 25 jaar geleden ging het vooral om het eerste type beslissingen. Ingrijpende verandering in de bedrijfsstructuur kwam toen veel minder vaak voor dan tegenwoordig en bedrijfsbeëindigingen waren zeldzaam.

Uit onderzoekingen van de voorlichtingsdienst onder boeren in Oostelijk Flevoland en Zeeuwsch-Vlaanderen en van ir. Visser onder glastuinders in Zuid-Holland blijkt dat de praktijk nog steeds de voorlichting over bedrijfsonderdelen het meest op prijs stelt.

Men krijgt de indruk, dat men hierbij vooral van de voorlichter verwacht, dat hij een oplossing geeft voor het probleem van de boer en niet dat hij de boer leert hier zelf een oplossing voor te vinden. Men ziet de taak van de voorlichter dus meer als dienstverlening aan de ondernemer dan als vorming van de ondernemer.

Verandering in bedrijfsstructuur

Bij beslissingen over veranderingen in de bedrijfsstructuur gaat het er enerzijds om dat de ondernemer zich tijdig realiseert dat de bedrijfsstructuur, die in het verleden goede resultaten opleverde, thans wijziging behoeft. Menige ondernemer binnen en buiten de landbouw heeft zijn bedrijf moeten opgeven, omdat hij dit te laat onderkende. Anderzijds gaat het om het zo goed mogelijk voorspellen van de resultaten, die met een andere bedrijfsstructuur behaald kunnen worden.

De belangstelling van de praktijk voor hulp van de voorlichting bij dit soort beslissingen lijkt niet erg groot te zijn. Zo zei twee-derde van de glastuinders, die Visser ondervroeg, dat zij bij een modernisering van hun bedrijf van meer dan f 50000 geen advies zouden vragen aan de voorlichtingsdienst. Vermoedelijk is de belangstelling van de boeren voor deze bedrijfsstructurele voorlichting wel groter dan van de tuinders, maar aanmerkelijk kleiner dan voor de voorlichting over bedrijfsonderdelen. Wat kan hiervan de oorzaak zijn?

Het is duidelijk, dat de gevolgen van beslissingen over veranderingen in de bedrijfsstructuur met minder zekerheid voorspeld kunnen worden dan van technische beslissingen. (Men vraagt zich wel eens af of deze onzekerheid voor de voorlichters niet groter is dan nodig is, omdat er bij de voorlichtingsdienst te weinig een scherp beeld bestaat van de ontwikkelingen die gaande zijn en hierbij met name de resultaten van het marktonderzoek te weinig bij de bedrijfsvoorlichters terechtkomen).

Vanouds verlangt menige boer van de voorlichter, dat hij hem recepten voorschrijft voor de oplossing van zijn problemen. Dit is bij de bedrijfsstructurele problemen niet mogelijk, niet alleen vanwege genoemde onzekerheid, waarvoor alleen een ondernemer het risico kan dragen, maar ook omdat het niet direct duidelijk is wat de doeleinden van de boer zijn. Bij een beslissing over de optimale kalibemesting streven de meeste boeren naar de bemesting, die de hoogste winst oplevert. Bij bedrijfsstructurele beslissingen spelen echter ook andere doeleinden een belangrijke rol, zoals risico, plezier in het werk, vrije tijd of aanzien in de omgeving. Deze doeleinden kent de voorlichter onvoldoende. Hierdoor kan hij geen recept geven, maar wel de boer helpen systematisch te analyseren wat zijn probleem is. Welke mogelijkheden zijn er om dit probleem op te lossen? Welke gevolgen mogen we verwachten van elk van deze mogelijkheden ten aanzien van de verschillende doeleinden van de boer? Men krijgt de indruk dat zowel veel voorlichters als veel boeren, deze nieuwe relatie tussen boer en voorlichting nog moeten leren.

Bij sommige visies op de toekomst van de landbouw gaat men uit van de veronderstelling, dat de ontwikkeling van de lonen van de afgelopen 20 jaar zich ook in de komende tijd

zal voortzetten. Men verwacht dan, dat een landarbeider in 1980 f 40000 zal verdienen en dat 'dus' ook het arbeidsinkomen van een boer op dit niveau moet liggen. Dit lijkt mij niet juist. In de eerste plaats verwacht ik een belangrijke vertraging in de stijging van lonen. Belangrijker is hier echter dat een boer niet alleen streeft naar een goed inkomen, maar ook naar allerlei andere doeleinden. Menige stedeling wil graag in de vrije natuur leven. Een boer die dit wil doen voor een inkomen dat bijvoorbeeld 25% lager ligt dan dat van een arbeider, heeft hier uiteraard het recht toe. Hij kan dan misschien geen kleurentelevisie kopen, maar hoeft nog niet te verhongeren. Hij mag zijn doeleinden zelf kiezen.

Beroepsverandering

We moeten verwachten, dat in de komende tien jaar een groot deel van de boeren in Zuid-Holland hun bedrijf zullen beëindigen. Een recent onderzoek van het LEI laat zien, dat van de Zuidhollandse boeren en tuinders, die tussen 1964 en 1970 van beroep veranderd zijn, slechts een zeer klein deel bij deze beslissing hulp van een voorlichter heeft gehad. Toch zal niemand kunnen ontkennen dat deze beslissing veel moeilijker en voor de betrokkenen veel ingrijpender is dan een beslissing over het te gebruiken onkruidbestrijdingsmiddel, waarbij vaak wel voorlichting wordt gevraagd. Dit komt ten dele doordat zowel het onderzoek als de voorlichtingsdienst tot voor kort aan de problematiek van de beroepsverandering weinig aandacht hebben besteed. Men krijgt de indruk dat de voorlichters te lang zijn doorgegaan met taken die in het verleden belangrijk waren, zonder zich voldoende af te vragen of er in de nieuwe situatie ook nieuwe belangrijker taken zijn ontstaan. In wezen handelen zij hierbij net als boeren die te lang doorgaan met een verouderende bedrijfsstructuur.

Hoeveel investeren in voorlichting?

Uit alle onderzoeken blijkt dat de boeren en tuinders in Nederland veel waarde toekennen aan het werk van de landbouwvoorlichtingsdienst. De voornaamste klacht is veelal dat men niet vaak genoeg bedrijfsbezoek krijgt van een voorlichter.

Bovendien blijken de voorlichters een veel grotere rol te spelen bij de verspreiding van nieuwe landbouwmethoden dan in België, volgens een onderzoek van Benoni. Dit komt vermoedelijk omdat er in België veel minder voorlichters zijn dan in Nederland. Men kan zich dan ook afvragen of er in Nederland té veel of té weinig geld in voorlichting wordt geïnvesteerd.

De voorlichtingsdienst wordt vrijwel geheel gefinancierd uit overheidsmiddelen. De bijdragen van Verenigingen voor Bedrijfsvoorlichting, studieclubs, varkenskeren e.d. zijn van ondergeschikte betekenis. De bedrijfsontwikkeling wordt daarnaast uit overheidsmiddelen gestimuleerd met subsidies van het O- en S-fonds en kredietgaranties van het Borgstellingsfonds. In het algemeen blijkt de stijging van de produktiviteit in de landbouw voor een groter deel veroorzaakt te worden door de betere ontwikkeling van de boeren en de efficiëntere organisatie van hun bedrijven dan door kapitaalsinvesteringen. Van deze kapitaalsinvesteringen komt slechts een klein deel tot stand dankzij genoemde overheidshulp. Van de betere ontwikkeling van de boeren lijkt een groot deel toe te schrijven te zijn aan het werk van de landbouwvoorlichtingsdienst. Men krijgt hieruit de indruk,

dat meer bereikt zou worden door een groter deel van de beschikbare middelen ter beschikking te stellen voor een verbetering van de voorlichting. Daarbij denk ik dan in de eerste plaats aan de opleiding of aanstelling van voorlichters, die goed in staat zijn te helpen bij de moeilijke beslissingen op het economische en sociale gebied, waar de boeren thans mee worstelen.

Wie zal dat betalen?

De vraag waarom de overheid meer geld besteedt aan de voorlichting van boeren dan aan de voorlichting van andere bevolkingsgroepen zal in de komende jaren steeds vaker gesteld worden.

Op het ogenblik betaalt de boer de dienstverlening door zijn veearts, maar voor andere bedrijfsonderdelen krijgt hij deze dienstverlening gratis. Als de boeren dit wensen te handhaven, zullen zij met duidelijke argumenten moeten komen op grond waarvan dit te verdedigen valt. Onder andere uit het genoemde onderzoek van Visser blijkt dat er bij tuinders wel enige bereidheid is om aan deze voorlichting mee te betalen.

Het onderwijs wordt vrijwel volledig uit overheidsmiddelen betaald. De laatste jaren komt men steeds meer tot de overtuiging dat dit niet beperkt moet blijven tot onderwijs aan jeugdigen, maar dat we in deze tijd van snelle verandering voortdurend moeten blijven leren. Als de landbouwvoorlichting duidelijk gericht is op de vorming van ondernemers en dus een onderdeel vormt van deze zogenoemde 'éducation permanente' van ons hele volk, lijkt het mij op grond hiervan te verdedigen dat zij door de overheid wordt betaald.

Van de bedrijfsstructurele voorlichting profiteert niet alleen de boer, maar ook de consument. Hierdoor wordt de produktie immers sneller afgestemd op veranderingen in de vraag en op nieuwe technische mogelijkheden voor een efficiënte produktie. Op grond hiervan kan men trachten te verdedigen dat deze voorlichting, ook als zij meer dienstverlening dan vorming van ondernemers is, door de overheid betaald moet worden. Het is echter wel opmerkelijk dat dit voor de middenstand niet gedaan wordt.

De voorlichting die tot dusverre gegeven is, heeft voor een groot deel geleid tot een vergroting van de landbouwproduktie. Daardoor zijn deze produkten in vergelijking met allerlei andere produkten en diensten goedkoper geworden. Dit leidt tot een omschakeling van produktiefactoren, vooral arbeid, naar andere bedrijfstakken, waarvan de produkten steeds meer gevraagd worden. Voor de economische ontwikkeling van ons land als geheel is dit gunstig, maar voor de betrokken boeren is deze omschakeling vaak moeilijk. Het lijkt verantwoord de voorlichting op dit gebied uit overheidsmiddelen te financieren. Hiermee worden immers de mensen geholpen, die door de economische groei in moeilijkheden komen. Vaak zijn dit degenen, die tot dusverre slechts weinig van de voorlichting geprofitteerd hebben. In het verleden zijn het immers vooral de rijkere boeren op de grotere bedrijven geweest, die gebruik hebben gemaakt van de voorlichtingsdienst.

De voorlichting aan deze mensen moet er uiteraard niet op gericht zijn hen uit de landbouw af te laten vloeien, maar hen te helpen een beslissing te nemen, die hen een zo groot mogelijk bevrediging geeft. Dit kan ook een omschakeling en verbetering van hun landbouwbedrijf zijn.

Inspraak van de boeren op het voorlichtingsbeleid

Op het beleid van de landbouwvoorlichtingsdienst hebben de boeren inspraak via de vertegenwoordigers van de standsorganisaties in de Raden voor Bedrijfsontwikkeling. Veel ondernemers stellen de dienstverlening door de voorlichters, de subsidies van het O.- en S.-fonds en de kredietgaranties van het Borgstellingsfonds zeer op prijs. Het resultaat hiervan zien zij immers duidelijker en op kortere termijn dan een bijdrage tot hun eigen vorming.

Men kan zich dan ook voorstellen dat op de boerenvertegenwoordigers in de Raden voor Bedrijfsontwikkeling niet veel aandrang wordt uitgeoefend om te pleiten voor een betere vorming van de ondernemers. In sommige provincies worden deze vertegenwoordigers gekozen in overleg met de Federatie van Verenigingen voor Bedrijfsvoorlichting of studieclubs. Deze organisaties richten zich juist op de 'technische en economische vorming' van de aangesloten leden. Dat de economische vorming in mindere mate plaats heeft dan de technische, is vaak te herleiden op de belangstelling van de leden.

Het is juist de taak van de vertegenwoordigers, die in overleg met de Federatie of studieclubs zijn gekozen om een bijdrage te leveren aan de bedrijfsontwikkeling op lange termijn. Met andere woorden: te pleiten voor meer economische vorming van de ondernemers.

Conclusie

Het werk van de voorlichtingsdienst wordt door de meeste boeren en tuinders zeer gewaardeerd, maar er bestaat enige aandrang om diensten te verlenen aan de ondernemers in plaats van hen te helpen zich te ontwikkelen. Toch is dit laatste op langere termijn voor de boeren en tuinders van meer belang. Daarnaast kan de voorlichtingsdienst ook een belangrijke rol spelen bij het landbouwbeleid door degenen, die de beleidsbeslissingen nemen, goed te informeren over de toestand op de land- en tuinbouwbedrijven en hen te helpen te overzien welke gevolgen zij kunnen verwachten van verschillende beleidsmaatregelen.

Agrarische export in 1969, 1970 en 1971

Nederlandse export van enkele belangrijke produktengroepen ressorterend onder het Ministerie van Landbouw en Visserij in de perioden januari/december 1969, 1970, 1971 (in miljoenen gulden)

Land van bestemming	Jaar	Vee en vlees	Pluim-vee en eieren	Melk en zuivel-prod.	Granen en graan-prod.	Aardap-pelen en prod. daarvan	Groen-ten en fruit, incl. verw.	Sierge-wassen	Vis en visprod.	Marga-rine, vetten en oliën	Overige L. en V. produk-ten	Totaal L. en V. produk-ten
Frankrijk	1969	603,0	18,5	47,6	44,1	26,9	98,2	72,3	120,3	79,4	136,6	1246,9
	1970	535,2	16,3	55,4	42,6	32,3	79,7	74,8	112,5	120,9	152,4	1222,1
	1971	474,6	19,3	148,1	43,2	23,9	79,3	80,8	118,0	159,8	174,9	1321,9
Bondsrepubliek Duitsland	1969	368,8	601,8	384,4	306,5	148,1	816,1	354,0	51,3	140,8	391,9	3563,7
	1970	604,6	658,2	658,4	437,7	171,6	960,7	432,2	75,2	153,4	425,3	4577,3
Italië	1969	745,6	681,2	715,4	486,7	126,8	1105,4	556,7	86,5	174,3	465,5	5144,1
	1970	322,4	33,6	41,4	3,8	37,8	7,0	35,6	40,7	13,7	77,4	613,4
	1971	554,3	23,7	69,7	4,6	46,0	8,3	38,2	51,6	21,6	92,5	910,5
Totaal EEG (excl. BLEU)	1969	588,9	16,8	116,8	4,8	40,0	8,0	46,0	57,1	29,5	110,5	1018,4
	1970	1294,2	653,9	473,4	354,4	212,8	921,3	461,9	212,3	233,9	605,9	5424,0
	1971	1694,1	698,2	783,5	484,9	249,9	1048,7	545,2	239,3	295,9	670,2	6709,9
Ver. Koninkrijk	1969	1809,1	717,3	980,3	534,7	190,7	1192,7	683,5	261,6	363,6	750,9	7484,4
	1970	164,1	15,6	74,3	97,7	31,5	164,6	63,0	13,0	24,4	74,8	723,0
	1971	152,8	19,7	90,1	58,0	43,3	167,4	67,6	16,4	28,3	62,4	706,0
Ver. Staten	1969	164,4	19,6	142,2	20,8	38,4	152,3	71,3	24,3	39,4	71,0	743,7
	1970	254,1	2,5	22,8	5,6	5,3	9,6	50,7	6,2	15,9	121,5	494,2
	1971	285,1	6,7	35,3	7,0	5,5	8,8	55,7	14,0	15,3	150,4	583,8
Wereld (excl. BLEU)	1969	273,0	0,1	22,4	7,9	6,4	9,4	52,0	14,9	25,0	149,4	560,5
	1970	1836,5	732,5	1175,1	567,0	359,8	1233,3	750,9	260,8	455,0	1435,4	8806,3
	1971	2275,6	812,1	1613,4	670,3	425,2	1353,1	861,7	308,9	533,5	1538,3	10392,1
BLEU	1969	2384,4	813,8	1881,7	683,3	339,1	1472,5	1015,8	339,9	686,5	1679,3	11296,3
	1970	104,6	16,8	133,5	61,3	42,6	99,8	20,3	65,8	83,9	283,2	911,8
	1971	96,8	17,9	217,3	66,4	39,7	97,8	23,7	72,2	96,0	332,2	1060,0
	1971*	114	31	237	85	33	128	24	51	84	400	1187

Bron: Afd. Statistiek en Documentatie van het Ministerie van Landbouw en Visserij.

* raming.